

קווי ההתפתחות העיקריים של המשק

בשנת 1968 נמשכה ההתרחבות המהירה בפעילות הכלכלית של המשק שהחלה באמצע 1967. התוצר הלאומי הגולמי במחירים קבועים היה גבוה ביותר מ-13 אחוזים לעומת 1967, חלה עלייה ניכרת בתעסוקה וירידה חדה בהיקף האבטלה. התפתחויות אלה התרחשו תוך המשך היציבות היחסית במחירים ובשכר. לעומת זאת, חל גידול רב בעודף היבוא של המשק וירידה ניכרת ביתרות מטבע החוץ.

כתוצאה מהמדיניות המוניטרית והפיסקאלית המרחיבה, החלה מסתמנת בכמה תחומים, כבר בתחילת 1967, ראשיתו של שינוי במגמת הנסיגה של המשק. המפנה החד במגמות ההתפתחות חל באמצע 1967, ונגרם על-ידי הגידול הרב בהוצאות הממשלתיות ומימוןן הגירעוני בתקופת המלחמה וסמוך לאחריה. גידול רב זה בביקוש הממשלתי הופנה במידה רבה לשוק המקומי והביא להתאוששותם המהירה של ענפי ייצור בתחום התעשייה, הבנייה, ובתחומים אחרים. עם הגידול בתעסוקה ובהכנסות, הלך והתפשט תהליך ההתרחבות בסוף 1967 ובמרוצת 1968 על פני כל תחומי המשק. במיוחד בולט הגידול — כ-30 אחוזים — בתפוקה התעשייתית ב-1968, כן חל גידול רב בענפי התחבורה והבנייה.

במשך 1968 גברה השפעתם של גורמים מרחיבים נוספים, שהשפעתם ב-1967 היתה עדיין מוגבלת. בעקבות הגיאות הכללית במשק, חל גידול רב בהשקעות הסקטור הפרטי וחברות הסקטור הציבורי, לאחר הירידה הניכרת בהשקעותיהם בתקופת המיתון. הגידול בסך ההשקעה הגולמית המקומית הסתכם ב-1968 ב-44 אחוזים, דבר שתרם להמשך ההתרחבות המהירה בפעילות הכלכלית. כמו כן הואץ קצב הגידול ביצוא עקב עליית הרווחיות, תנאי שוק חיצוניים נוחים וגורמים אחרים. סך יצוא הסחורות והשירותים במחירים קבועים גדל ב-1968 ב-26 אחוזים (כולל היצוא לשטחים המוחזקים). הביקוש שנבע ממנו גדל בשיעור רב, והוא הווה כ-30 אחוזים מתוספת הביקוש הכללית. התפתחויות אלה בתחום ההשקעות והיצוא התבטאו בגידול מהיר בתעסוקה ובהכנסות. בעקבות גידול זה חלה עלייה מהירה בצריכה הפרטית, ואף היא הצטרפה לנכחות המרחיבים. סך הצריכה הפרטית במחירים קבועים עלה ב-12 אחוזים והצריכה לנפש — ב-8 אחוזים. הגברת העלייה לארץ תרמה אף היא להחשת הגידול בפעילות הכלכלית.

ההשפעה המרחיבה של הממשלה ב-1968 היתה בהיקף דומה לרמת השיא ב-1967. אולם בניגוד ל-1967, שבה חל גידול רב בהשפעה המרחיבה על רקע של אבטלה גדולה וירידה בהשקעות הפרטיות ובביקוש, הרי ב-1968 נוספה הרמה הגבוהה של עודף הביקוש והזרמת אשראי נטו על הגורמים המרחיבים שפעלו במשק.

המשך הצמיחה הכלכלית המהירה ב-1968 התבטא בהגברת הביקוש בשוק העבודה. מספר המועסקים גדל ב-9 אחוזים לעומת 1967, וכן עלה מספר שעות העבודה למועסק בכ-4 אחוזים. העלייה בתעסוקה הקיפה את מרבית ענפי המשק, אך בלטה במיוחד בענפי התעשייה והבנייה — בהם עלה מספר המועסקים בלמעלה מ-15 אחוזים. כתוצאה מכך חלה ירידה תלולה בממדי האבטלה ובמספר המועסקים בעבודות יזומות. כן עלה במשך 1968 מספר המועסקים במשק

אינדיקטורים להתפתחות המשק, 1965 עד 1968

(אחוזים)

העלייה או הירידה (-) לעומת השנה הקודמת					
1968	1967	1966	1965	ממוצע 61-64	
המקורות והשימושים בהם (מחירים קבועים)					
15.3	2.9	-0.4	6.0	11.6	סך כל השימושים המקומיים
13.2	1.1	1.5	8.4	10.8	התוצר הלאומי הגולמי
9.5	-2.0	-1.1	4.8	6.5	התוצר הלאומי הגולמי לנפש
11.9	1.4	3.1	8.2	10.8	הצריכה הפרטית
8.2	-1.7	0.5	4.6	6.5	הצריכה הפרטית לנפש
7.5	36.0	8.3	10.5	10.6	הצריכה הציבורית
44.0	-26.3	-14.8	-1.3	14.5	ההשקעה הגולמית
סחר חוץ, מוצרים ושירותים * (דולרים)					
25.8	10.6	4.0	3.0	14.3	היבוא
20.7	6.6	16.0	14.0	16.0	היצוא
34.7	18.4	-14.5	-9.1	13.3	עודף היבוא
האוכלוסייה ומספר המועסקים					
3.4	3.2	2.6	3.4	4.0	האוכלוסייה הממוצעת
9.0	-4.3	-0.6	3.0	5.2	מספר המועסקים
-56.3	58.0	126.8	-4.7	14.1**	מספר המובטלים (ממוצע יומי)
המחירים וההכנסה הנומינלית					
3.2	0.4	19.1	17.5	12.6	שכר חודשי ממוצע לשכיר
-0.3	3.3	19.8	18.4	12.0	השכר לשעת עבודה
2.6	0.7	8.0	9.6	7.6	מחיר התוצר הלאומי
2.1	1.6	8.0	7.7	7.3	מדד המחירים לצרכן
16.0	3.0	9.6	20.6	18.3	ההכנסה הלאומית
12.2	0.0	6.8	16.6	13.8	ההכנסה הלאומית לנפש
כספים					
19.0	20.3	7.3	9.0	19.8	אמצעי התשלום (ממוצע שנתי)
28.7	36.0	19.0	10.0	20.5	האשראי הבנקאי לציבור (ממוצע שנתי)

* אינו כולל את הסחר עם השטחים המוחזקים.
** בשנים 1963-1964 בלבד.

הישראלי מהשטחים המוחזקים. בסוף השנה עדיין היה שיעור האבטלה גבוה יותר מאשר לפני המיתון, אך היה מורגש כבר מחסור בעובדים מקצועיים בתחומים שונים. הירידה בשיעור האבטלה נמשכה גם בחודשים הראשונים של 1969, ושיעור האבטלה ירד לרמה קרובה לזו שהיתה מצויה בשנות הגאות שלפני המיתון.

על אף הגידול הרב בביקוש לעובדים חלה ב-1968 עלייה קלה בלבד בשכר. ליציבות יחסית זו מספר הסברים: קיומה של אבטלה, הגידול במספר המועסקים מהשטחים המוחזקים, הקפאת תעריפי השכר במסגרת מדיניות ההסתדרות ואי תשלום תוספת יוקר בגלל יציבות המחירים.

היציבות במחירים נמשכת. למעשה מאז אמצע 1966. אולם בעוד שעד המחצית השנייה של 1967 נבעה יציבות המחירים מרפיון הביקוש, היא המשיכה להתקיים גם לאחר מכן בתקופת הגידול המהיר בביקוש ובפעילות הכלכלית. האבטלה הניכרת של גורמי הייצור — הן של עובדים והן של ציוד — ויציבות השכר, אפשרו עלייה גדולה בהיצע מוצרים ושירותים במקביל לגידול המהיר בביקוש, בלי עלייה בהוצאות הייצור. גורמים נוספים שתרמו לשמירת היציבות היו: הקפאת שיעורי מיסים עקיפים והגדלת שיעורי התמיכות, הקפאת מחירים שבפיקוח ממשלתי, מדיניות החשיפה, גידול בניצולת גורמי הייצור וכן העובדה שחלק ניכר מהביקוש הופנה מלכתחילה למוצרי יבוא, ולפיכך לא לחץ על רמת המחירים במשק. על רקע גורמי יציבות אלה היתה גם השפעת הפיחות מנובמבר 1967 על רמת המחירים המקומיים מצומצמת בהיקפה.

את הצמיחה המהירה של המשק ביחד עם יציבות המחירים יש לראות על רקע ההרעה הניכרת שחלה ב־1968 במאזן התשלומים. הרעה זו התרכזה בגירעון במאזן סחר החוץ, והוא גדל מ־198 מיליון דולר ב־1967 ל־392 מיליון דולר ב־1968, בעקבות הגידול הרב ביבוא כתוצאה מהגברת הפעילות הכלכלית במשק. בגירעון השירותים חלה ירידה קלה, לאחר העלייה התלולה ב־1967, בעיקר כתוצאה מהגידול ביבוא הביטחוני. הגירעון הכולל בחשבון השוטף הגיע ל־696 מיליון דולר, לעומת 531 מיליון דולר ב־1968 ו־445 מיליון דולר ב־1966.¹

ההתרחבות המהירה בפעילות הכלכלית התבטאה ב־1968 בגידול מהיר ביבוא המוצרים ב־41 אחוזים. העלייה הרבה ביבוא, שהחלה ברביע האחרון של 1967, הקיפה כמעט את כל תחומי היבוא, אולם היתה גבוהה במיוחד באותם הסעיפים שירדו בצורה חריפה בתקופת המיתון, כגון: יבוא ציוד לתעשייה ולבנייה ויבוא מוצרי צריכה בני קיימא. גידול רב חל גם בסעיפי התשומות של הענפים שהייצור שלהם גדל מהר. גורם נוסף המסביר חלק מן העלייה הגדולה ביבוא התשומות היה הגידול המהיר ביצוא, שמרכיב היבוא בו גבוה יחסית. יבוא התשומות היה, כנראה, מיועד בחלקו גם לחידוש מלאי לאחר הירידה במלאי שחלה ב־1967.

סך התמורה מיצוא המוצרים גדל ב־16 אחוזים (יצוא המוצרים מתפוקה מקומית גדל בכ־20 אחוזים). הגידול ביצוא המוצרים נובע מהגידול המהיר ביצוא התעשייתי בכ־25 אחוזים, בעוד אשר הייצוא החקלאי גדל ב־3 אחוזים בלבד. הגידול הרב במיוחד ביצוא התעשייתי ב־1968 נבע ממספר גורמים: עדיין נמשכה ההשפעה של עודף כושר הייצור מתקופת המיתון שהמריצה יצרנים לפנות ליצוא. כן חלה התרחבות ניכרת בסחר העולמי לאחר רפיון יחסי בשנת 1967. גורם מרכזי שנתן דחיפה חזקה להגברת היצוא היתה העלייה הגדולה ברווחיות היצוא. בחלקו קשור הדבר בהנהגת שיטת התמריצים עוד בסוף 1966, אך בעיקרו הוא נבע מגידול התמורה ליצוא בעקבות הפיחות מנובמבר 1967. פיחות זה היה יעיל במיוחד לגבי היצוא, שכן הוא כמעט לא גרר אחריו עליות מחירים ושכר. היציבות היחסית בשכר ביחד עם העלייה בפריון הייצור בתעשייה הביאו לשיפור נוסף בכושר התחרות של המשק הישראלי, בהשוואה לארצות מתחרות. זמינותם של גורמי ייצור מובטלים במשק בהיקף רב בחלקיה הראשונים של שנת 1968, על רקע תנאים גוחים אלה, מסבירה את העלייה רבת הממדים שחלה ביצוא התעשייתי. עם זאת, במרוצת השנה הלך וגדל משקלה המאטי של הגיאות המקומית על היצוא התעשייתי; ואכן, מסתמנת האטה בגידול היצוא לקראת סוף השנה וראשית 1969.

גם בתמורה מיצוא השירותים חל גידול רב — 28 אחוזים. גידול זה מוסבר בעיקרו על ידי העלייה הגדולה בהכנסות מתיירות ומתחבורה. יבוא השירותים עלה ב־11 אחוזים בלבד, לאחר העלייה התלולה של 39 אחוזים ב־1967, שהיתה קשורה בהגדלת היבוא לצרכי ביטחון.

¹ נתונים אלה על הגירעון כוללים את הסחר עם השטחים המוחזקים. הגירעון במאזן סחר החוץ, פרט לסחר עם השטחים, עלה מ־211 מיליון דולר ב־1967 ל־430 מיליון דולר ב־1968, והגירעון בחשבון השוטף עלה מ־445 ב־1966 ו־527 ב־1967 ל־710 מיליון דולר ב־1968. הדיון להלן על היבוא והיצוא אינו כולל את הסחר עם השטחים המוחזקים.

כיוון שהגירעון בחשבון השוטף היה גדול יותר מיבוא ההון, חלה ירידה ניכרת ביתרות מטבע החוץ של המדינה, לראשונה מזה שנים רבות. היתרות נטו פחתו בקרוב ל-100 מיליון דולר, לעומת העלייה הניכרת שחלה ב-1967. בשנת 1967 הגיע יבוא ההון לרמת שיא של כ-820 מיליון דולר, בעקבות הסיוע המוגבר מצד יהדות העולם בשנה זו. ב-1968 פחת סכום זה לכ-650 מיליון דולר, בעיקר כתוצאה מהירידה בהכנסות ממגבית החירום ובמכירה נטו של מילווה העצמאות — אלה הגיעו ב-1967 לרמה גבוהה במיוחד.

לירידה ביתרות מטבע החוץ היתה ב-1968 השפעה מוניטרית מצמצמת. שנת 1968 היתה אמנם שנת התרחבות מוניטרית מהירה, אך קצב ההתרחבות הואט בהשוואה ל-1967. ההאטה התבטאה באמצעי התשלום — אלה עלו במשך השנה ב-14 אחוזים, לעומת עלייה בשיעור 26 אחוזים במשך 1967. בממוצע שנתי עלו אמצעי התשלום ב-1968 ב-19 אחוזים לעומת 20 אחוזים ב-1967. הנכסים הכספיים האחרים שבידי הציבור עלו בשתי השנים באותו שיעור — כ-28 אחוזים. המקור העיקרי להתרחבות המוניטרית היה הגידול הרב באשראי לממשלה ממערכת הבנקאות — בסך של כ-970 מיליון ל"י — וכן העלייה הניכרת באשראי הבנקאי לציבור במשך השנה — בסך של כ-590 מיליון ל"י (עלייה של 29 אחוזים). ירידת הנכסים במטבע חוץ והפעולות בשוק הפתוח שניהל בנק ישראל ספגו חלק מההתרחבות שנגרמה על ידי העלייה הרבה באשראי לממשלה ולציבור.

על רקע ההתרחבות המהירה באמצעי התשלום, שהתרכזה בחודשים הראשונים של 1968, והסכנות הטמונות בכך ליציבות המשק, נקט בנק ישראל החל מחודש מאי במדיניות מוניטארית מרסנת. זאת, לאחר שהוא נקט מדיניות מרחיבה כל עוד שררה אבטלה גדולה של גורמי ייצור במשק. שיעורי הנזילות על פיקדונות לזמן קצוב הועלו בהדרגה מ-10 ל-15 אחוזים ושיעורי הנזילות הגדרשים על התוספת של פיקדונות עובר ושכ הועלו מ-65 ל-70 אחוזים. כמו כן הגביר בנק ישראל את הספיגה של כספים באמצעות מכירות המילווה קצר המועד.

כתוצאה מצעדים אלה ומהירידה ביתרות מטבע החוץ לאחר הגידול העונתי בהם בראשית השנה, החלה האטה בהתרחבות המוניטארית. בגלל קיומם של עודפי נזילות ניכרים אצל המוסדות הבנקאיים והזרמת האשראי הניכרת לממשלה ברביע השני של השנה, החלה המתחות בשוק הכספים להיות מורגשת רק ברביע אחרון של השנה. דבר זה מצא את ביטויו בעליית שיערי ריבית וכן בחידוש גידולו של תיווך השטרות, שהיה בירידה מאז ראשית 1967.

לא כל ההרחבה המוניטרית התבטאה בגידול הביקוש המצרפי, שכן נמשכה העלייה בביקוש להחזקת נכסים כספיים, והיא תרמה להחלשת הביקוש בשוקי הסחורות והשירותים ולבלימת לחצים לעליית מחירים, שיכולים היו לנבוע מהגידול הרב בנזילות המשק.

בחיסכון הגולמי של הסקטור הפרטי מההכנסה הפנויה מכל המקורות חל גידול בסך של כ-580 מיליון ל"י, ושיעורו עלה מ-25 אחוזים ב-1967 ל-26 אחוזים ב-1968. עלייה זו הושפעה מהגידול הרב שחל בהעברות חד-צדדיות מחו"ל, שהנטייה לחסוך מהן גבוהה יחסית. החיסכון הגולמי מההכנסה הפרטית הפנויה ממקורות פנים בלבד עלה ב-240 מיליון ל"י ושיעורו נשאר על רמה דומה לזו של 1967, כ-19 אחוזים, שהיא גבוהה במקצת מהרמה שהושגה בשנים הקודמות. אין נתונים לחלוקת החיסכון הפרטי בין שני מרכיביו: חסכון משקי הבית וחסכון העסקים, אולם סביר להניח, שחל ב-1968 גידול בחסכון העסקים לאור הגידול ברווחיותם בשנה זו.

החיסכון השלילי של הסקטור הציבורי נשאר ברמה הגבוהה של 1967, דהיינו חיסכון שלילי של כ-1500 מיליון ל"י, שהביא לירידה בולטת בסך החיסכון הלאומי בשנתיים האחרונות. חיסכון שלילי גדול זה של הסקטור הציבורי ב-1967 קשור בגידול הרב בהוצאות הביטחון, שלא היה מלווה בגידול ההכנסות ממסים. ב-1968 חל גידול רב בהכנסות הסקטור הציבורי ממסים ומהעברות אחרות בסך של כ-850 מיליון ל"י, וזאת בעיקר בעקבות ההתרחבות המהירה בפעילות הכלכלית וביבוא, אולם כנגד זה חלה עלייה ניכרת בהעברות ותמיכות לציבור בסך של כ-320 מיליון ל"י.

כתוצאה מכך, למרות ההאטה הבולטת בגידול הצריכה של הסקטור הציבורי, נשאר החיסכון השלילי על הרמה הגבוהה של שנת 1967.

צמיחתו המהירה של המשק נמשכה במשך כל שנת 1968 ותהליך זה נמשך לפי אינדיקטורים חלקיים גם בראשית 1969. עם זאת, החלה להסתמן לקראת סוף 1968 האטה מסויימת בקצב הגידול בכמה תחומים בהשוואה לקצב המואץ בסוף 1967 ובחלקה הראשון של 1968.

בשלבים הראשונים של היציאה מן המיתון פעלו גורמים מיוחדים וחד פעמיים בעוצמה רבה במיוחד — בעיקר העלייה החדה בצריכה הציבורית — אשר הביאו לגידול רב ממדים בביקוש בתקופה קצרה יחסית. לאחר שפג חלק מהשפעתם של גורמים אלה, חלה האטה מסויימת בקצב גידול התוצר, אם כי הוא המשיך עדיין להתרחב בקצב מהיר יחסית. בולטת במיוחד ההאטה שחלה ביצוא וכן במידת מה בייצור התעשייתי — זה גדל בקצב חסר תקדים בתקופה הקודמת. כן בולטת ההאטה בגידול התעסוקה במשק במחצית השנייה של השנה. לעומת זאת, לא ניכרו עדיין סימני האטה בהשקעות ובצריכה הפרטית. יש להוסיף, שעם התקרב המשק לקראת סוף 1968 לניצול מלא יותר של גורמי הייצור לרשותו, החלו להסתמן בכמה תחומים מגבלות ראשונות להתרחבות המהירה גם מצד היצע גורמי הייצור.

המשך השמירה על היציבות, שעה שעתודות גורמי הייצור המובטלים נעלמות והולכות, מותנה בהתאמת קצב הרחבת הביקוש לגידול האיטי יותר הצפוי בגורמי הייצור הפיזיים של המשק. הבעיה המרכזית שמתעוררת על רקע המשך הצמיחה היא החשת קצב גידולו של היצוא וצמצום הגירעון הגדול בחשבון השוטף במאזן התשלומים. החשת גידול היצוא מותנית בהגברת כושר הייצור ליצוא על ידי משיכת השקעות ועובדים ועליית כושר התחרות בשווקים הבינלאומיים. המשך המגמות הקיימות בהתפתחות היבוא והיצוא עשוי לדלדל במהרה את יתרות מטבע החוץ של המשק, דבר שעלול לפגוע בהתפתחותו בעתיד.